

ISSN 0972-2335

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਜੁਲਾਈ 2017

Psalm 96:1

Sing a new song to
the Lord!
Let the whole
earth sing to the Lord!

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਬ੍ਰਿਹਨ ਦਾ ਗੀਤ

ਕੱਢ ਕੱਢ ਹੰਝੂ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ,
ਹਾਰ ਪ੍ਰੋਤਾ ਤੇਰੇ ਲਈ।

ਕੱਢ ਜਿਗਰਾ ਭੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰੇਸਾਂ,
ਜੇ ਸਮਝਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ।

ਦੇ ਦੀਦਾਰ, ਪਾਵਾਂ ਗਲ ਤੇਰੇ-
ਹਾਰ ਪ੍ਰੋਤਾ ਹੰਝੂਆ ਦਾ।

ਸੰਤੋਖ, ਕਬੂਲੋ, ਭੇਂਟ ਬ੍ਰਿਹਨ ਦੀ,
ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਜਿਜ਼ ਝੇੜੇ ਲਈ।

ਬਿਰਹਨ ਦਾ ਗੀਤ

ਕਠ ਕਠ ਹੰਝੂ ਅਕਿਯਾਂ ਵਿਚੋਂ,
ਹਾਰ ਪ੍ਰੋਤਾ ਤੇਰੇ ਲਈ।

ਕਠ ਜਿਗਰਾ ਭੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰੇਸਾਂ,
ਜੇ ਸਮਝਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ।

ਦੇ ਦੀਦਾਰ, ਪਾਵਾਂ ਗਲ ਤੇਰੇ-
ਹਾਰ ਪ੍ਰੋਤਾ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ।

ਸੰਤੋਖ, ਕਬੂਲੋ, ਭੇਂਟ ਬਿਰਹਨ ਦੀ,
ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਜਿਜ਼ ਝੇੜੇ ਲਈ।

ਪੁਸਤਕ - ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ : ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ) ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀਐਚ. ਡੀ	ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੇ ਸੇਈ	4
ਸਹਿਯੋਗੀ ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਆਨਰੇਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸ: ਹਰਚੰਦਨ ਸਿੰਘ	ਸੰਪਾਦਕੀ : ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ	5
	ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਗ ਸਰੋਤ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ'	6
	ਸਰਗਮ -ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ -ਸ ਨਾਵਲ - ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਹਿਗਲ	8
▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।	An Ode to Respected Sardar Jaspal Singh ji - <i>Achint Kaur</i>	13
▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: ੪/੮/੯੦ ਮਿਤੀ ੨੦/੨/੯੧ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।	ਬਾਣੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਡਾ. ਜਸਕਿਰਨ ਕੌਰ ਲੁਧਿਆਣਾ	16
	Rasa Theory and its application to Indian Music - Padmini Rao	19
▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)' ਲਈ ਡਰਾਫਟ, ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ-	ਸੁਰ ਲਿਪੀ, ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ (ਭੱਪ ਤਾਲ)	23

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015

ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630

e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website : www.amritkirtan.com

Typesetting & Design

ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼,

ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਨੰ: 443, ਮੋਦਰ, ਸੈਕਟਰ 70, ਮੁਹਾਲੀ

ਫੋਨ : 0172-2216283, 98150-72197

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਜੀ

ਚੈੱਕ ਜਾਂ ਡਰਾਫਟ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ। ਜਾਂ State Bank of Patiala ਵਿੱਚ Amrit Kirtan Trust A/c 65079603302, IFSC:STBP0000240 ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮ ਅਤੇ ਐਂਡਰੈੱਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰਸੀਦ ਕੱਟ ਸਕੀਏ।

Donations to AMRIT KIRTAN TRUST are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/- I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05- 2008 valid up to 31/03/2012 and now valid in perpetuity.

Cheque should be sent in the name of AMRIT KIRTAN TRUST payable at chandigarh. Donations also can be sent by money order

 ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

ਸੰਪਾਦਕ : 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ'
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਸਤਿਕਾਰ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ॥

ਅਪ੍ਰੈਲ 2017 ਦੇ ਅੰਮ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਲੇਖ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ-17 ਅੰਕ ਦੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਭੇਜ ਕੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਬਣਾਉਣਾ।

ਜੂਨ 17 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਲੇ ਵਲੋਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜੁਲਾਈ 17 ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਬੰਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਸਿਰਫ ਵੈਬਸਾਈਟ ਤੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ ਮੇਰੀ ਜਾਂਚੇ ਇਹ ਸਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਅਣਗਿਣਤ ਪਾਠਕ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਿੰਟ ਮੀਡੀਆ (ਹਾਰਡ ਕਾਪੀ) ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਿਚਿਤ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਅਨਮੋਲ/ ਦੁਲਲੱਭ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਮਹਿਰੂਮ ਹੋਣਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਐਲਾਨ ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਤੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਿੰਟ ਮੀਡੀਆ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਜਰੂਰ ਸਫਲ ਹੋਵੋਗੇ।

ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਾਲ, ਸੁੱਭ ਇਛਾਵਾਂ ਸਹਿਤ

ਮਿਤੀ : 14 ਜੂਨ 2017

ਬੈਰ ਅੰਦੇਸ਼
(ਪ੍ਰੋ ਨਵ. ਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ)
ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਬਠਿੰਡਾ)
ਮੋ: 94176-92015

Dear Armaanji,

I have to my hand June issue of Amrit Kirtan & read your letter to Dr. Jagir Singh ji.

I wish to Akal Purukh that there were many more shardhalus of Gurbani Kirtan like you, who, keep on writing encouraging letters. That is the only way we can keep our Viraasat intact.

Knowledge of Classical Music is good but if one has ear for music, the moment one hears a bandish in a designated raag, it starts to grow on you and the experience after a certain time is sublime.

I agree with your observation that the Panth needs more learned and pious exponents of Gurbani Kirtan like Dr. Jagir Singh ji & Dr. Gurnam Singh ji. We pray to Akal Purukh to bless them with long and healthy life, so that they can keep on doing Panth Sewa. Blessed are their parent for having given them such Sanskaars.

Kindly visit web site GURBANISANGEETPROJECT. It has many Shabads by grand old renowned Raggies with listed Raag and Taal.

Hope you find it useful.

With best regards
Narinder it Singh Batra
09821253563
Mumbai

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ - ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸ੍ਰ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਿਫਥ ਸੈਟੇਨਰੀ ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣ ਪਛਾਣ 1975 ਵਿਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਰਹਿੰਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਸੀ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਕਟਰ 19 ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸਬੰਧ ਹੀ ਬਣ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਪੁਤਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਜੌਹਰ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਰਾਹ ਚੁਣ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾ ਦੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਜੀ ਤਹਿਰਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਵੀ ਅਸੀਂ ਗਏ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਜੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸ੍ਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਦਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਰੋਲ ਬਾਗ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਲਕਤੇ ਵਿਖੇ ਭੈਣ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਕਾਰਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਆਦਿ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਸੂਰੀ ਵਿਖੇ ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੁਖ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੁਲਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਪੁਸਤਕ -ਦਾਦਾ ਪੋਤਾ -ਛਪੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਕਾਪੀਆਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ। ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ਪਿਆਰ ਜਿਵੇਂ ਤਾਣੇਬਾਣੇ ਵਾਂਗ ਸਮਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਰਿਵੀਊ ਵਿੱਚ ਅਚਿੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਛਪੇ ਲੇਖ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਗ ਸਰੋਤ

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸੀ। 'ਬਾਬਰ ਕੇ' ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ 'ਬਾਬੇ ਕੇ' ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੌਲਿਕ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਵਰਗੀਕਰਣ ਦੇ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਈ ਰਾਗ ਪੱਧਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। 1850 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰਕਾਰਾਂਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਥਾਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਿਲਕੁਲ ਥਾਟ ਦੇ ਸਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਥਾਟ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸਰੂਪ ਆਏ ਰਾਗ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੌਲਿਕ ਸਰੂਪ ਦਾ ਸੀਨਾ-ਬ-ਸੀਨਾ ਸਿੱਖਲਾਈ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਪੀੜੀ ਦਰ ਪੀੜੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਤੇ ਉਸਤਾਦ ਇਸ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਸਾਰ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨਕਾਰ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਰਹੇ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਰਲੇਖ ਰੂਪ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਸਬੰਧੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰੋਤ ਜਾਂ ਆਧਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੇਵੀਆਂ ਦੀ ਰਾਗਾਂ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੀਨਾ-ਬ-ਸੀਨਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਰਾਗ ਵਿਵਰਣ ਤੇ ਹਵਾਲੇ, ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ ਸਰੂਪ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰਲਿਪੀਬੱਧ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਗ, ਮਿਸ਼ਰਤ ਰਾਗ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਸ੍ਰੀ ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਰਾਗੀਆਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਗਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਮੌਲਿਕ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਰਲਿਪੀਬੱਧ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਰਾਗਾਤਮਕ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਨਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗਾਤਮਕ ਪਰੰਪਰਾ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਹਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਤਖੰਡੇ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਣੂੰ ਦਿਗੰਬਰ ਸੁਰਲਿਪੀ ਲੇਖਕ ਪੱਧਤੀ ਤੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਰਤਨ

(ਸੰਗੀਤ) ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ਿਰਲਿਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਭਾਈ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਗਾਤਮਕ ਖੋਜ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗਾਤਮਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਤੇ ਭਾਈ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਲ ਸਮੂਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਹਾਕੇ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਵੱਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਵਰਗੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗਾਤਮਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ 1991 ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਦਲੀਪ ਚੰਦਰ ਵੇਦੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸਮੇਤ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਅ ਰਾਗ ਪ੍ਰਾਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੂਪਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਮਾਰਤੰਡ ਪੰ. ਦਲੀਪ ਚੰਦਰ, ਪ੍ਰੋ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਖਨਊ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਇੰਦੌਰ, ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਡਾ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੈਂਤਲ ਦੱਲੀ, ਪ੍ਰੋ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ, ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂਪੁਰ, ਪ੍ਰੋ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪ੍ਰੋ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਬੂਰ, ਉਸਤਾਦ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੰਵਰਾ, ਬੀਬੀ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰੀਰ ਪਟਿਆਲਾ, ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ,

ਪ੍ਰੋ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾ। ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਸਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਤੀਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ.ਸ. ਕਰੀਰ (ਸਵਰਗੀ) ਤੇ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਸਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵੈਬਸਾਈਟਸ ਉਤੇ ਇਸ ਰਾਗਾਤਮਕ ਖਾਨੇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

Email : gurmat.sangeet@yahoo.com

ਸਰਗਮ

ਨਾਵਲ - ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਹਿਗਲ

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ - (ਆਰੋਹੀ)

- ਸ -

(ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ) ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਇਸ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਹਰਕਤ ਦੇ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਮਲੇਸ਼ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠਿਆ। ਸਤਬੀਰ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਰਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਕਮਲੇਸ਼ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਤਬੀਰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਗਾਉਣ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਤਾਨਪੁਰਾ ਸਤਬੀਰ ਵਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਕੋਲ ਪਏ ਤਬਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਠੇਕਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਸਤਬੀਰ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਉਸ ਨਾਲ ਤਬਲੇ ਉੱਤੇ ਸੰਗਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਿਲਬਤ ਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਤੀਨ ਤਾਲ ਦੁਰੱਤ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੀ ਲਲਿਤ ਦੇ ਛੋਟੇ, ਖਿਆਲ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼, 'ਪੀਉ ਪੀਉ ਰੱਟਤ ਪਪੀਹਾ ਰਾ,' ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਗ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫੁਹਾਰ ਜਿਹੀ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ। ਸਤਬੀਰ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਰਸ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੇਸੁਰਾ ਆਲਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਿਆਰਥੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚੇ ਛੱਡ ਕੇ ਸਤਬੀਰ ਦਾ ਗਾਣਾ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉੱਲਰ ਪਏ ਸਨ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਤਬੀਰ ਅਤੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਏਨੇ ਰੰਗੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਸਭ ਝਗੜੇ, ਝੇੜੇ, ਝਮੇਲੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਕ ਹੀ ਗਏ ਹੋਣ- ਬਸ ਸੰਗੀਤ ਹੀ ਸੰਗੀਤ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਤਿਹਾਈ ਨਾਲ ਰਾਗ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੱਦ ਗੱਦ ਹੋ ਕੇ 'ਵਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਵਾਹ' ਆਜ ਤੋਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦੀਆ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਬੀਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਸ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ। ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਰਸਾਇਆ। ਕਮਲੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਬੀਰ ਜ਼ਰਾ ਮੁੱਸਕਰਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

-“ਬਈ ਰਾਗ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੂਡ ਵਿਚ ਈ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦੈ-ਰਾਜਿਸਥਾਨੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਕਹਾਵਤ ਹੈ- 'ਰਾਗ ਰਸੋਈ ਪਾਗੜੀ-ਬਣ ਜਾਏ ਸੋ ਬਣ ਜਾਏ।' ਅਜ ਦਾ ਰਾਗ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਈ ਸੀ। ਬਸ ਬਣ ਈ ਗਿਆ' ਅਤੇ ਉਹ ਕਮਲੇਸ਼ ਵਲ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

-“ਤੂੰ ਤਾਂ ਯਾਰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਗਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ਏਂ... ਨਾਲੇ ਤਬਲੇ ਉੱਤੇ ਸੰਗਤ ਵੀ ਵਧੀਆ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਏਂ। ਤੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀਤ ਵਲ ਕਿਉਂ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ? ਇਹ ਐਕਟਰ ਬਣਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਭੂਤ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਸਵਾਰ ਏ, ਇਸਨੂੰ ਪਰੇ ਕਰ ਅਤੇ ਇਧਰ ਈ ਪੈ ਜਾ, ਕਮਾ ਖਾਏਂਗਾ।”

-ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਏ ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਐਕਟਰ ਬਣਾਂਗਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸਿੰਗਰ ਐਕਟਰ ਬਣਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਵੀ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ। ਅੱਗੇ ਅੱਲਾ ਮੀਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ।’

-“ਜੇ ਗੱਲ ਅੱਲਾ ਮੀਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਈ ਛੱਡਣੀ ਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਈ ਚਲਿਆ ਚਲ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ

ਮਰਜ਼ੀ...।” ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਤਾਨਪੁਰਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗਿਲਾਫ਼ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੀਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਟਿਕਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

–“ਅੱਛਾ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਦਸ ਵਜ ਕੇ ਚਾਲੀ ਮਿੰਨਟ ਦੀ ਫ਼ਾਸਟ-ਟਰੇਨ ਪਕੜਨੀ ਹੈ। ਦਸਾਂ ਮਿੰਨਟਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਮੈਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਫ਼ਾਸਟ-ਟਰੇਨ ਨਿਕਲ ਜਾਣੀ ਏ-।”

–ਹਾਂ ਬਈ, ਤੂੰ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰ, ਜੇ ਤੇਰੀ ਫ਼ਾਸਟ ਟਰੇਨ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਅਨਰਥ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਬੰਬਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਫ਼ਾਸਟ ਟਰੇਨ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਇਸ ਲਈ ਚਲ ਬਈ ਦੌੜ, ਰਨ ਫ਼ਾਸਟ, ਕਿਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਸ ਫ਼ਾਸਟ ਟਰੇਨ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇਂ।” ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰਖਦਿਆਂ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਚੱਪਲਾਂ ਅੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਦੀਵਾਰ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਿਆ। ਪੈਂਟ ਦੀ ਪਿੱਛਲੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੰਘੀ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰੀ ਤੇ ਦੱਗੜ-ਦੱਗੜ ਕਰਦਾ ਸੀੜੀਆਂ ਉੱਤਰ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਤਿਲਕ ਬਰਿੱਜ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੱਧਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਲ ਸ਼ੂਟ ਵੱਟ ਗਿਆ।

ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਬੰਬਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਲੰਧਰ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਹ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਚੰਗਾ ਗਾਇਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਖੇਡੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਰੂਹ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਯਾਰਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਚੰਗੀ ਪੈਂਠ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਐਕਟਿੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਜਾਦੂਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਖੂਬੀ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਧੀਆ ਐਕਟਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈਂ- ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ?” ਅਤੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੀ.ਏ. ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਬਈ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਅਜ਼ਮਾਏਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਕਮਲੇਸ਼ ਦਾ ਮਨ ਤਾਂ ਕਲਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਰਾਜੇਸ਼ਵਰੀ ਕਲਾ ਸੰਗਮ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਰਾਗ ਵੀ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ੌਂਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ, ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਸਭ ਫਜ਼ੂਲ ਜਿਹੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬੇਟਾ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਕਲਰਕ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜਤਨ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਸਨੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਤੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬੈਂਕ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵੀ ਦਿਵਾਇਆ ਪਰ ਕਮਲੇਸ਼ ਉਪਰ ਤਾਂ ਐਕਟਰ ਬਣਨ, ਸਿੰਗਰ ਬਣਨ ਦਾ ਭੂਤ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ

ਕਈ ਨਾਟਕ ਟੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ।

ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਰਿਆਜ਼ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਇਸ ਗਲੋਂ ਖਿੰਝਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਕਿ ਇਹ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਇਸ ਨੇ ਕੀ ਸਹੇੜ ਲਿਆ? ਇਹ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ? ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਲਬਰੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕਮਲੇਸ਼ ਬੈਂਕ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਦਾ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਗਲੀ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨਿਰਾਦਰ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਹੀ ਜਲੰਧਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਆ ਕੇ ਦਾਦਰ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਬੰਬਈ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਉਹ ਦਾਦਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਾਦਰ ਸਰਕਲ ਦੇ ਕੋਲ ਬੇਮਤਲਬ ਜਿਹਾ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਉਪਰ ਬਿਲਡਿੰਗ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ 'ਸਰਸਵਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ' ਦੇ ਬੋਰਡ ਉੱਤੇ ਪਈ। ਕਮਲੇਸ਼ ਝੱਕਦਾ ਝੱਕਦਾ ਸੀੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਅਗੇ ਸਤਬੀਰ ਆਪਣੇ ਰਿਆਜ਼ ਵਿਚ ਮਗਨ ਬੈਠਾ ਵਾਇਲਨ ਵਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਤਬੀਰ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰ ਗਈ। ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਕਮਲੇਸ਼ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦਾ ਸਬੰਧ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 'ਮੈਂ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਕਿਹਾ,

—“ਤੂੰ ਕਿਧਰੇ ਐਕਟਰ ਬਣਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਘਰੋਂ ਨੱਠ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬੰਬਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਟਰੇਨਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸੌ ਐਕਟਰ, ਦੋ ਸੌ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੇ ਇੰਨੇ ਹੀ ਗਾਇਕ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਬਣਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ—ਕਿਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?”

ਸਤਬੀਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਕੁੱਝ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾ ਨੇ ਤੇ ਫਿਰ ਜਿਸ ਅਪਣੱਤ ਨਾਲ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਤਬੀਰ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਤਬੀਰ ਨੂੰ ਸਚੇ ਸੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿੱਥਿਆ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਐਕਟਰ ਅਤੇ ਗਾਇਕ ਬਣਨ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਉਹ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਦਾ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਗਲੀ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਮਲੇਸ਼ ਸਹਿਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਵਿੱਥਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਜਾਗ ਪਈ ਅਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਪੁੱਛੋ। ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ,

–“ਜੇ ਤੂੰ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਦਾ ਰਿਹਾ ਏਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਾਗ ਵਗੈਰਾ ਵੀ ਕੀਤੇ ਨੇ ਜਾਂ ਉੱਜ ਫਿਲਮੀ ਗਾਣੇ ਈ ਜਾਣਦਾ ਏਂ?”

–“ਹਾਂ ਜੀ ਮੈਂ ਕਲਾਸੀਕਲ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਵੀ ਜਲੰਧਰ ਰਾਜੇਸ਼ਵਰੀ ਕਲਾ ਸੰਗਮ ਵਿਚ ਲਈ ਹੈ।”

–“ਅੱਛਾ; ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੁਣਾ ਕੁੱਝ।” ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਉਸ ਵਲ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਉੱਤੇ ਸੁਰ ਦਬ ਕੇ ਕਿਹਾ—

–“ਜੀ ਇਹ ਰਾਗ ਭਾਗੋਸ਼ਵਰੀ ਸੁਣਾਂਦਾ ਹਾਂ।”

–“ਹਾਂ; ਸੁਣਾ।”

ਤੇ ਸਤਬੀਰ ਉਸ ਦਾ ਰਾਗ ਸੁਣਨ ਲਈ ਹਮਾਤਨਗੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਰਾਗ ਭਾਗੋਸ਼ਵਰੀ ਦਾ ਆਲਾਪ ਛੇੜਿਆ। ਸਤਬੀਰ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੁਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਨੀ ਸੁਰੀਲੀ ਤੇ ਸਾਧੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼। ਉਹ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਮਲੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਪੂਰਾ ਰਾਗ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ‘ਵਾਹ’ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਰਿਆਜ਼ ਇਥੇ ਹੀ ਕਰਿਆ ਕਰ। ਪਰ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਠਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਧਰ ਜਾਵਾਂਗਾ?” ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਇਸ ਬੰਬਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮੱਸਿਆ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਏ ਪੈਸਿਆਂ ਉੱਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਸਕੇਂਗਾ? ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਲਭ ਲੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਦਾਲ ਰੋਟੀ ਚਲਦੀ ਰਹੇ—ਬਾਕੀ ਰਹਿਣ ਲਈ ਫਿਲਹਾਲ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਥੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਲੈ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਮੈਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਠਿਕਾਣਾ ਵੀ ਆਪ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਏ!”

ਸਤਬੀਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਦਾ ਕੁੱਝ ਹੌਂਸਲਾ ਬੱਝ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬੈਗ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕਮਲੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ੌਕ ਹੋਰ ਵੱਧਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਸ਼ੌਕੀਆ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਫੈਕਟਰੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕੀਟ ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਮਲੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਏਜੰਟ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ‘ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਤੂੰ ਇਸੇ ਦਾਦਰ ਸਰਕਲ ਵਿਚ ਹੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਆਰਡਰ ਲੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਮਾਲ ਸਪਲਾਈ ਕਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਤੈਨੂੰ ਏਨੀ ਕੁ ਕਮਿਸ਼ਨ

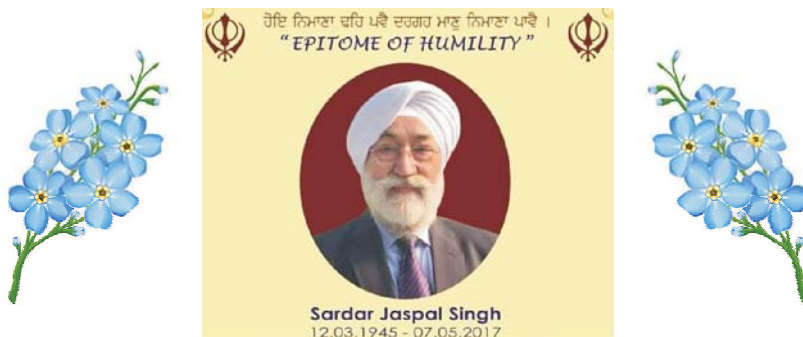
ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ।”

ਦੂਜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਉਸ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਇਕ ਆਰਡਰ ਬੁੱਕ ਦੇ ਕੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਕਮਲੇਸ਼ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਆਰਡਰ ਬੁੱਕ ਕਰਦਾ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ।

ਦੋ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਭੱਜ ਨੱਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਤਨਾ ਰਸੂਖ ਬਣਾ ਹੀ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਪਰੇਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬੋਰੀਆ ਬਿਸਤਰਾ ਚੁਕ ਕੇ ਪਰੇਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕਿਰਾਏ ਦੀ ਲਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗਿਆ। ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੇ ਆਰਡਰ ਬੁੱਕ ਕੀਤੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਮਲੇਸ਼ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਸਤਬੀਰ ਕੋਲ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਕੁੱਝ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਆਰਡਰ ਬੁੱਕ ਕਰਕੇ ਫਿਲਮ ਸਟੂਡਿਓ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਸਟੂਡਿਓ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਐਕਸਟਰਾ ਆਰਟਿਸਟਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਵੀ ਗੰਢ ਲਈ ਸੀ। ਦੋ ਚਾਰ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੇ ਰੋਲ ਵੀ ਮਿਲੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਮੁਤਾਬਕ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਵਕਤ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਦੀ ਫਿਲਮ ਲਾਈਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਵਿਚ ਇਜ਼ਾਫ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਐਕਟਰ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਂਸ ਘਟ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਇਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਇਕ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਈ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਫਿਲਮ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਤਜਰਬਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਧਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਏਜੰਟੀ ਦਾ ਕੰਮ ਉਸ ਨੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਫਿਲਮ ਲਾਈਨ ਦਾ ਬੰਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਾਇਕ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦਾ ਲੜ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣਾ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਹ ਰਿਆਜ਼ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਅੱਧ ਘੰਟਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਇਕ ਸਟੂਡਿਓ ਤੇ ਕਦੇ ਦੂਜੇ ਸਟੂਡਿਓ ਵਿਚ ਭੰਬੀਰੀ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਫਿਲਮ ਐਕਟਰ ਬਣਨ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਜਿੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਸਭ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਖਰਚਾ ਹੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਮਲੇਸ਼ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸੇ ਉਮੀਦ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਚੰਗੇ ਐਕਟਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਗੇਗੀ। ਸਤਬੀਰ ਉਸ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਸੰਗੀਤ ਵਲ ਲਾਇਆ ਕਰ ਪਰ ਕਮਲੇਸ਼ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਐਕਟਰ ਬਣਨ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ, ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਚੱਲਦਾ)

An Ode to Respected Sardar Jaspal Singh ji

Achint Kaur

An Ode to Respected Sardar Jaspal Singh Ji – “Kinne hi Gullaan Nu Mehka Gaye, ApniRooh de Chaannre de Naal”.

With profound grief and a deep sense of sorrow, we received news of the untimely demise of our beloved Sardar Jaspal Singh Ji. Born on 12th March 1945 at Jarawalan, District Lyallpur, Pakistan, did his schooling from DPS, Mathura Road New Delhi and Engineering from Delhi College of Engineering, he bid us adieu to join God's heavenly abode, on 7th May, 2017, leaving behind an unmatched persona with his Life being a testimony of his exceptional accomplishments.

Son of Sardar Mehtab Singh Ji and Sardarni Jasbeer Kaur Ji, he not only carried on their philanthropic and spiritual legacy, (which taught us that with diligence, sincerity, values and goodness for all, you can at any age, build an empire), but he expanded and outshone the value laden rich legacy, beyond all frontiers, leaving the world more beautiful and enriched. As we endeavour to tread their path, may God give us the strength, so that we live up to their name.

Saying that We Miss Him, does not do justice to what we feel, since with Sardar Jaspal Singh Ji's departure a vacuum has been created which no-one can fill. With his powerful presence, he was a Pillar, a cementing force, not only for the entire family but the entire 'kaum' and society at large. A source of Strength, an Ocean of Love, he taught All, that relations, care and warmth is greater than anything material and hence need to be continuously nurtured. Accepting people as they are, he touched a chord with All Ages, being a Gem, True Friend, Guide, Teacher, perfect son, Protector, a Loving Parent, Devoted Husband, a dutiful Brother and Head of the Family. His hand protected and shielded All. Being an avid reader, Sardar Jaspal Singh Ji taught us that, we should Always be willing to learn since only a Good Student can be a Good Teacher. He walked an extra mile to reach out to others. One to whom all came for advice, support and solutions. He was a go-getter with his zest for life and never - give - in attitude, a true inspiration for All. His balanced views, progressive thoughts, positive approach to life, ever smiling and helping hand, yet being an epitome of humility - All are irreplaceable.

Following his motto 'ignite and awaken souls, he led the Sikh Panth as President of the Chief Khalsa Diwan and a Board member of Takht Sri Patna Sahib, however he not only preached but also tread the path, of understanding each word of religion rather than blindly following it. His way of celebrating, was the entire family melodiously singing kirtan together, welcoming the dawn of New Year and Gurburab. Revering Sri Guru Granth Sahib Ji, as 'Jeevan Jaanch da Khazana', he was not only a meticulous bearer of traditional standards, but also taught us to reason stating, only that which stands the test of rationality can survive

for posterity. He inspired innumerable lives with his foresight and principles.

Sardar Jaspal Singh Ji believed in giving back to society. Service to Humanity was ingrained in children as a Way of Life. Under his able guidance and leadership as Chairman, Guru Nanak Fifth Centenary School (GNFCS) has been moulded into an institution which is an embodiment of values and celebrates the culture of excellence. This year GNFCS has been ranked among the Top 5 Residential Schools in the Country. With his message to students, "Dare to Dream, Learn to Excel", Sardar Jaspal Singh Ji was not only a great educationist and a visionary who strongly believed that education alone empowers a nation. He understood that children require, not only world class professional education and facilities but also, balanced co-curricular activities alongside spiritual growth, to prepare them to face Life and excel in all spheres as global citizens. While mentoring students, he differentiated between wisdom and education and taught that true Education makes a person, above all 'a Good Human Being'. While leading both GNFCS as well as the expansive business empire under the aegis of Hindustan Refrigeration, he Always kept in mind the one's in need, those who couldn't afford but were talented, he not only gave them free and affordable world class education but also jobs. It is this humanity of his which sets him apart from all leading entrepreneurs of the world.

To say that we All Will Miss Him Forever is an understatement, while mourning his bereavement, we celebrate and salute his life, so rich and meaningful as he left his mark along the path he has tread. His fragrance and seeds sown, his legacy and ideals by which he lived, will shine forever like a beacon in the sky, illuminating the path of Generations.

achintkaur57@gmail.com

ਬਾਣੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਡਾ. ਜਸਕਿਰਨ ਕੌਰ ਲੁਧਿਆਣਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਜਪੁ' ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ 'ਕਿਵ ਸਚਿਆਗ ਹੋਈਐ' ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਹ ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਲਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ।' ਸਚਿਆਰੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਵਿਧੀਆਂ (ਸ਼ਚਤਾ, ਮੋਨ, ਤੇ ਬ੍ਰਤ ਧਾਰਨ) ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰਜਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਰਜਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਤਨ ਮਨ ਤੇ ਪਾਵਾਂ ਨਾਲ ਉਕਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੀਪਾਂ, ਲੋਆਂ, ਮੰਡਲਾਂ, ਜਿਨਸਾਂ, ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਜੋ ਵੀ ਆਕਾਰ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਡਿਆਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਉੱਤਮ ਤੇ ਨੀਚ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆ ਬਿਰਤੀਆ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਗਏ ਲੇਖਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੁੱਖ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਕੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਇਸ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਵੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸ ਹਉ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀ ਤਾਕਤ ਘੱਟ ਹੀ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਮਹਾਨ ਹੁਕਮੀ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੀਆ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸਦਾ ਜਸ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਇਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਤੇ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਗੂੜ ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਗੁਣ-ਗਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਾਨ ਕੱਢ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਾਨ ਦੇ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਸ ਹੁਕਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਥਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਹੁਕਮੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਅਕਥ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਜਨਮ ਧਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦਾਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦਾ ਪਰ ਦਾਤਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇਸੇ ਕਸਬ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਮਰਯਾਦਾ ਉਹ ਹੁਕਮੀ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀਂ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਨਿਆਰਾ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਚਿਆਰਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਕਾਰਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਿਹਰ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾਂ ਵੀ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਹਠ ਯੋਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਯੁਗ ਤੱਕ ਲੰਮੀ ਕਰ ਲਵੇ, ਲੋਆ ਖੰਡਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾ ਲਏ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਜਸ ਕੀਰਤੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਣ, ਹੁਕਮੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਣੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਕੀੜਿਆਂ ਸਮਾਨ ਨੀਚ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਡਿਆਈ ਉਸ ਹੁਕਮੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਗੁਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੁਣਵਾਨ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਭ ਉਹ ਬਲਵਾਨ ਕਰਤੇ ਦੇ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਕਿਸ ਅੰਦਰ ਹੈ? ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪਸਾਰਾ। ਉਸਦੇ ਇ ਵਾਕ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਹੁਕਮ ਰੂਪੀ ਕਲਮ ਨੇ ਅਸੰਖ ਨਾਵਾਂ, ਰੰਗਾਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਤੇ ਨਿਰਣਾ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੀਵ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ:-

ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ ॥ ਸਭਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ ॥
 ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੇਤਾ ਹੋਇ ॥
 ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪ ॥ ਕੇਤੀ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੌਣੁ ਕੂਤੁ ॥
 ਕੀਤਾ ਪਾਸਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਓ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣਿ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਣਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥
 ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਣੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥ ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੩)

ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦਾ ਲੇਖ ਜਾਂ ਸੰਜੋਗ ਉਸਨੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹੀ ਕੁਝ ਜੀਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਉਪਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਸੰਜੋਗ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਜੋ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ॥ ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ ॥
 ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ ॥ ਵਿਣ ਨਏ ਨਾਰੀ ਕੋ ਥਾਉ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ -4)

ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਪ ਜਾਂ ਪੁੰਨ ਕਹਿਣ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਹ ਕਰਮ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਚਿਤਰਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਸੰਸਕਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਜੋ ਬੀਜ ਉਸਨੇ ਬੀਜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਉਹ ਖਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਮਕ ਦੇ ਬੱਝਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਬੱਝਣਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਾਣੇ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਵੱਸ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਮੂੰਹ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਏਗਾ।

ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਭਾਣੇ ਹੋਇ ॥ ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥

ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣਿ ਪਾਇ ॥ ਉਹ ਜਾਣੇ ਜੇਤੀਆ ਮੁਖਾਇ

ਆਖਹਿ ਸਿ ਭਿ ਕੋਈ ਕੋਇ ॥ ਜਿਸ ਕੋ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥

ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥

ਉਸ ਹੁਕਮੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਫੁਰਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਾ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰ ਨਰ, ਮੁਨੀ ਆਦਿ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਰਾਹੀ ਲੇਖਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਜਨਮ ਧਾਰ ਕੇ ਉਹ ਏਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹੀ ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਮਾਲਕ ਸਾਰੇ ਖੰਡਾਂ, ਮੰਡਲਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਸੰਭਾਲਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਸੋਭਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਹ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉਪਰ ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵੀ ਉਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸੋਭਦਾ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁੱਛਤਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਹਾੜਾਂ ਜਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੀੜੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਜਿਸ ਕੀੜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮਾਇਆ ਹੈ।

Huse no.579 B-12 kamran Road Near Gurdwara kalgidhar Singh Sabha Ludhiana 141008

Rasa Theory and its application to Indian Music

Padmini Rao

An overview of aesthetics in Music

The word 'rasa' has three primary associations of meaning:

- [1] Of being the object of perception by the sense of taste
- [2] Of being the essence of any thing or being
- [3] Of being something dynamic and not static

To extrapolate this into music, we go back to the Indian tradition wherein the central point of aesthetics is 'rasa' or 'aanand' [joyful bliss]. The concept of rasa originated and developed in the context of dramaturgy, since drama is a dynamic art form combining the audio and visual impact. The Rasa Theory was expounded by Bharata muni in his treatise 'Natya-Shastra' [2nd BC- 4th AD] wherein he stated:

'Vibhaav-anubhaav-vyaabhichaari' , i.e.: Rasa arises from a combination of the stimulants {vibhaava }, the physical consequents {anubhaava } and the transient emotional states { vyaabhichaari }.

- [1] Vibhaava : Determinants or stimulants are comparable to the actual causes which produce a certain emotion in real life
- [2] Anubhaava; Consequents comparable to effects produced by affecting causes
- [3] Vyaabhichaari: Transient emotional states which accompany and point to a basic mental state [sthaayi-bhaava] comparable to auxiliary causes.

When different emotional states come together, artistic flavour comes through and makes the experience enjoyable [aasvaadniya].

There are different interpretations of this theory: I will touch upon a few of those which were prominent at that time.

- [A] The musicologist Abhinavgupta stated that 'Rasa' is in the mind of the 'rasika' or listener in a dormant state. The stimulus merely awakens the dormant instincts and evokes a response or reaction. In other words, appreciation of music is an instinctive response. The psychology of this theory recognizes and addresses the role of the unconscious memory. The forces which form the core of this memory are a combination of racial memory, cultural memory [called samsakaras], input and impact of the environment. All these go into developing the various strata of the 'ego' which defines the emotional behaviour and its responses. This theory could provide an explanation to the 'Raag-Time' co-relation. By tradition, the Indian ear is conditioned to respond in a certain way. Devotional music seems to have an extra appeal in the early hours of the morning, because in the Indian ethos, our day begins with a ritual of prayer.

Morning is a time for meditation and introspection - One looks forward to the new day with renewed faith and hope in the heart. Interestingly, most morning melodies are sombre and devotional in nature.

- [B] Bhat Lolat and Shankuka conversely held an opinion which was the exact opposite to that of Abhinavgupta. They propounded the theory that Rasa is not present in the Rasika, but is created by the art form. It occurs on account of the stimulus, which plays a larger and more pro-active role than merely awakening dormant instincts and responses. The former theory however gained wider acceptance on the basis that, responses vary from person to person, depending on their emotional data bank so to speak. This is especially true for an abstract and intangible art form like music. It also explains why it is desirable but definitely not necessary to possess technical knowledge to be able to appreciate music.
- [C] The great musicologist Sharangdeva [13th century] put forth his interpretation of the Rasa Theory in his magnum opus on music the Sangeet-Ratnakara.

At this point I would like to mention that there are 9 rasaas or navarasa, in dramaturgy. They are:

Shringaara [erotic], Roudra [anger] Haasya [comic], Bhibhatsa [ludicrous] Jugupsa [disgust], Vismaya or Adhbhuta [wonder], Karuna [pathos], Veera [valour] and Shaantha [tranquility]. In music, one takes into account only four of these, namely: Shringaara, Veera, Karuna and Shaantha.

Sharangdeva, expounded the theory that each note carries its own emotional cloud around it.

'Sa-Ri veeradbhutey raudrey,dha bibhatsa bhayanakey; kaaryo ga-ni tu karunaa haasya shringaaryormapou'

Sa-Ri: Veera , Roudra and Adhbhuta

Dha- Bhibhatsa, Bhayanaka

Ga-Ni: Karuna

Ma-Pa: Haasya,Shringaara.

This theory's validity was questionable however, because a 'raga' is a combination of notes and phrases, hence the element of ambiguity and in some cases sheer confusion would set in. One may assume that the mood of the raga would be dictated by the dominant notes in it, which would impart their emotional colour to the melody. E.g.: if madhyam was the dominant note it would probably be shringara rasa and so on.

Sharangdeva, however made the first attempt to co-relate rhythm - Laya- a distancing of time points to create a generative pattern, and Rasa. Rhythm is an essential and intrinsic part of music and hence it will play a large role in creating the rasa or aesthetic flavor. It was Sharangdeva, who drew a co-

relation between these two factors: relation between these two factors:

Shaantha and Karuna Rasa – Vilambit Laya-slow tempo

Shringaara-Rasa- Madhya Laya- medium tempo

Veera Rasa- Drut Laya – fast tempo.

He tabulated the fact that it was of the utmost importance to choose the right tempo to convey the desired emotion. E.g : a composition depicting valour would obviously have to be in a fast tempo and conversely a composition full of tenderness and pathos would have to be in a slow tempo.

[D] Finally, the modern musicologist Shri. V N Bhatkhande was of the opinion that a direct one-one correspondence of raga-rasa was not only difficult but impossible. It was too simplistic a way of looking at something as complex an abstract form like music in relation to an equally abstract and complex parameter like the mind and its emotional states. After all, if Sa-Ri evokes Veera Rasa and Ma-Pa- evokes Shringaara Rasa, then every raga should evoke these two aesthetic responses since these notes are present in almost all the ragas which is obviously not the case.

The theory put forth was that, besides mere notes, laya and rhythm patterns, there are several other factors which combine and interplay to create the phenomenon of Raag-Rasa.

Factors responsible for inducing Rasa:

[1] The most important factor is the 'Raaga-Time 'theory. This is the mystical bond between melody and time in a 24 hour cycle when it is sung or played. Please refer to the article Kaal-Chakra for a detailed exposition of the same.

[2] Consonance and Dissonance in Music:

These are musical effects that produce opposite emotions - they come into play when 2 different notes are sung or played together. The drone provides the base notes of the musical scale. To quote Shri O Gosvami [The Story of Indian Music]-"The tanpura provides a dark background of infinite potentiality against which the music stands out as intricate embroidery".

Different note-combinations can lead to different effects of consonance and dissonance, which in turn cause different Rasaas to be induced.

[a] Perfect Consonance: Sa-Pa; Sa-Ma

[b] Imperfect Consonance: Sa-Ga; Sa-Dha

[c] Perfect Dissonance: Sa- Re [komal/flat]; Sa-Ni; Teevra Ma-Pa; Pa-Dha][komal/flat]

[d] Imperfect Dissonance: Sa-Re; Sa-Ni [komal/flat]; Sa-Ga [komal/flat]

The musicologist Shri G M Ranade has attempted to draw a co-relation between the tonal intervals and raasa as follows- Perfect Consonance- Veera

rasa

Imperfect Consonance –Shringaara rasa

Perfect Dissonance –Karuna Rasa

Depending on the prominence given to a specific note interval in the development of the raag , the desired rasa will be induced. Raagas like Marwa, Shree and Todi use the tonal intervals of perfect dissonance to create the phenomenon of tension and relief. The sense of the sublime is experienced from the interplay of conflict and serenity as it were. The combination of Shadaj and Shuddha Gandhaar imparts a tranquility which is the characteristic feature of the 'sandhiprakaash' ragas-melodies of dawn and dusk.

The sparkling radiance of ragas like Durga, Khamaj, and Kedar are highlighted by the tonal intervals of perfect consonance.

[3] Other factors like the artiste's mood, the receptivity of the audience, the physical setting of the concert [the venue, ambience etc] are lesser but nonetheless important components playing their role in the overall effect of inducing Rasa.

Without delving deeper into the technicalities of the raag - rasa theory, I would like to conclude with a few observations:

The theory of raga-rasa attempts to bring about a specific co-relation of music with emotional states.

However, a recital is an outpouring of emotions and is highly subjective and spontaneous in nature. Each artiste interprets and presents the music according to his ideas, techniques , the school of music that he belongs to and his overall understanding of the musical idiom .The whole beauty of this great art is that it says so little and conveys so much. A gentle hint here, a whiff of a long forgotten memory and it thus evokes a pleasant emotion, leaving it to the listener to analyze his feelings. This degree of abstractness is further experienced in instrumental music which does not have lyrics to convey the meaning.

To quote the poet Shelley:

Music, when soft voices die,
vibrates in the memory

The most important aspect of rasa is that it lingers on long after the stimulus has been removed. We often ruminate over a concert for days and savour the joy of its memory. Thus, although the stimulus is transient, the rasa induced is not. The ultimate rasa is 'Mahaarasa' and is equated with 'Aanand bhaava' – or one of deep joy. When the artiste and the listener reach out together for a shared moment of joy and discovery, the result is the essence or rasa of music. (<http://www.padminirao.com/profile.php>)

ਸੁਰ ਲਿਪੀ- ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (ਕਰਤਾ ਰਾਗਾਂਜਲੀ) WWW.GURBANIRAAGS.COM

ਕਲਿਆਨ ਠਾਠ ਦਾ ਇਹ ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਭਰਿਆ ਰਾਗ ਓਢਵ-ਸੰਪੂਰਨ ਜਿਸ ਦੇ ਆਰੋਹ ਅਵਰੋਹ ਵਿੱਚ ਗੰਧਾਰ ਦਾ ਅਲਪ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੈ। ਆਰੋਹ ਵਿੱਚ ਰਿਖਬ ਅਤੇ ਨਿਖਾਦ ਵਰਜਤ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਮੱਧਯਮ, ਦੋਵੇਂ ਨਿਖਾਦ, ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸੁੱਧ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਕੋਮਲ ਨਿਖਾਦ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਵੀ ਕੇਦਾਰ ਰਾਗ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਪੂਰੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੀਂਢ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਲੱਗੇ ਕਾਮੋਦ, ਬਿਹਾਗ, ਬਿਲਾਵਲ ਅਤੇ ਹਮੀਰ ਰਾਗ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੰਧਾਰ ਸੁਰ ਸਪਰਸ਼ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁੱਧ ਮੱਧਯਮ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੰਧਾਰ ਸੁਰ ਸਪਰਸ਼ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੱਧਯਮ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਵਰ ਮੱਧਯਮ ਦਾ ਅਲਪ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਸੁੱਧ ਮੱਧਯਮ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਚਾਲ: ਨੋਸਮ-ਸਰਸ, ਸਮ-ਮ-ਗਪ-ਮੰਪਧਪਮ-ਸਰਸ, ਸਰਸਮ-ਪਮ-ਰ-ਸ, ਸਧ-ਪ-ਸ-, ਸਧਨੁ ਧਪ-ਸ-ਰਸ, ਸਮ-ਰਸ, ਸਮ-ਮਪ-ਮੰਪਧਪਸੰ, ਧਨਪ-ਸੰ, ਧਪਮੰਪਧਪਮ-ਮੰਮਰਸ, ਧਪਮੰਧਪਸੰ-ਰੰਸੰ, ਮੰਮੰਰੰਸੰ, ਧਨਸੰ ਰੰਸੰ ਨਧਨੁਧਪ, ਮਰ-ਨੋਸ।

ਅਸਥਾਈ

ਪ	ਪ	ਮੰ	ਪ	ਧ	ਮ	ਮੁ	ਮ	-	-
ਸ	ਰ	ਨੀ	ਠ	ਠ	ਆ	ਉ	ਓ	ਠ	ਠ
ਸਮ	-	ਮਰ	-	ਸ	ਨਰ	-	ਸ	-	ਸ
ਨਾ	ਠ	ਥ	ਠ	ਨਿ	ਧਾ	ਠ	ਠ	ਠ	ਨ
ਸ	-	ਧ	-	ਪ	ਪੁਸ	-	ਸ	-	ਸ
ਨਾ	ਠ	ਮ	ਠ	ਠ	ਪੀ	ਠ	ਤ	ਠ	ਲਾ
ਸਮ	-	ਗਮ	-	ਮ	ਗਪ	-	ਪ	-	ਪ
ਗੀ	ਠ	ਮ	ਠ	ਨ	ਭੀ	ਠ	ਤ	ਠ	ਰ
ਧਨੁ	ਸੰਰੁੰ	ਸੰ	ਧ	ਪ	ਮੰ	ਮੰ	ਪ	-	ਪ
ਮਾਠ	ਠਠ	ਗ	ਠ	ਨ	ਕ	ਉ	ਹ	ਠ	ਰ
ਮੰ	ਪ	ਮਧ	ਮ	-	ਸਰ	-	ਸ	-	-
ਦਾ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ	ਨ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ
x		2					3		

ਅੰਤਰੀ

ਪ	ਪ	ਸੰ	-	-	ਸੰ	-	ਸੰ	-	-
ਸੁ	ਥ	ਦਾ	ਠ	ਠ	ਈ	ਠ	ਪੂ	ਠ	ਠ
ਸੰਗੀ	ਮੰਗੀ	ਮੰਗੀ	-	ਮੰ	ਮੰਰੁੰ	-	ਸੰ	-	ਸੰ
ਰ	ਨ	ਪ	ਠ	ਰ	ਮੇ	ਠ	ਸੁ	ਠ	ਰ
ਸੰ	ਸੰ	ਧ	ਨੁ	ਧ	ਪ	-	-	-	-
ਕ	ਰ	ਕਿ	ਠ	ਰ	ਪਾ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ
ਮੰ	ਪ	ਧ	ਧ	ਪ	ਮ	-	-	-	ਮ,
ਰਾ	ਠ	ਥ	ਠ	ਠ	ਮਾ	ਠ	ਠ	ਠ	ਨ,
x		2			0		3		

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ

ਕੇਦਾਰਾ (ਝੱਪ ਤਾਲ)

ਸਰਨੀ ਆਇਓ ਨਾਥ ਨਿਧਾਨ ॥

I have come to Your Sanctuary, O Lord, O Supreme Treasure.

ਨਾਮ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਾਗੀ ਮਨ ਭੀਤਰਿ ਮਾਗਨ ਕਉ ਹਰਿ ਦਾਨ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

Love for the Naam, the Name of the Lord, is enshrined within my mind; I beg for the gift of Your Name. ||1||Pause||

ਸੁਖਦਾਈ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸਰੁ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਰਾਖਹੁ ਮਾਨ ॥

O Pefect Transcendent Lord, Giver of Peace, please grant Your Grace and save my honor.

ਦੇਹੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਗੁਨ ਰਸਨ ਬਖਾਨ ॥੧॥

Please bless me with such love, O my Lord and Master, that in the Saadh Sangat, the Company of the Holy, I may chant the Glorious Praises of the Lord with my tongue. ||1||

ਗੋਪਾਲ ਦਇਆਲ ਗੋਬਿੰਦ ਦਮੋਦਰ ਨਿਰਮਲ ਕਥਾ ਗਿਆਨ ॥

O Lord of the World, Merciful Lord of the Universe, Your sermon and spiritual wisdom are immaculate and pure.

ਨਾਨਕ ਕਉ ਹਰਿ ਕੈ ਰੰਗਿ ਰਾਗਹੁ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸੰਗਿ ਧਿਆਨ ॥ (ਕੇਦਾਰਾ ਮਹਲਾ ੫)

Please attune Nanak to Your Love, O Lord, and focus his meditation on Your Lotus Feet. ||2||1||3||